

FILOZOFICKÁ FAKULTA
UNIVERZITY KARLOVY
V PRAZE

AGRESE A NÁSILÍ

SEMINÁRNÍ PRÁCE (1.-5. kapitola)
PP II (+ 6.-7. kapitola)
SOCIÁLNÍ PSYCHOLOGIE

ANDREA ŠMEJKALOVÁ
3. ročník prezenčního studia
psychologie FF UK
andrea.psychology@yahoo.com

V Praze dne 7.10.2009

Prohlašuji, že jsem tuto práci zpracovala jako **seminární práci** k účelu atestace předmětu **Sociální psychologie** a nepoužila jsem ji a nepoužiji ji k účelu atestace jiné.

V Praze dne 7.10.2009

.....

Andrea Šmejkalová

1. ÚVOD.....	4
2. Co je to AGRESE.....	5
3. TEORIE AGRESE.....	7
3.1 NEOINSTINKTIVISTICKÉ TEORIE AGRESE.....	7
3.2 TEORIE FRUSTRACE – AGRESE.....	10
3.3 KOGNITIVNÍ NEOASOCIAČNÍ TEORIE.....	11
3.4 AGRESE V TEORII SOCIÁLNÍHO UČENÍ.....	12
3.5 TEORIE TRANSFERU EXCITACE.....	15
3.6 INTEGRACE TEORIÍ.....	16
4. FAKTORY AGRESIVNÍHO CHOVÁNÍ.....	17
5. ZÁVĚR.....	20
6. NÁSILÍ.....	21
6.1 POTENCIÁLNÍ NÁSILNÍK.....	21
6.2 Sexuální násilí.....	24
6.3 Zamyšlení nad šikanou.....	26
7. ZÁVĚR.....	27
LITERATURA.....	28

1. ÚVOD

O agresi bylo už napsáno mnohé a vzhledem k nesmírné šíři tématu nebylo snadné vybrat, na co se v této práci zaměřit. Domnívám se, že se jedná o jeden z klíčových předmětů, v němž se střetává psychologie se sociologií, kulturní antropologií, paleontologií, ale i ekonomii a politologií, a zdá se, že snad alespoň v současné době dochází k plodné interdisciplinární spolupráci.

Prozkoumat téma agrese z hlediska sociální psychologie pro mě znamenalo zejména zorientovat se v rozmanitých názorech mnoha autorů na to, co vlastně agrese je, jak vzniká a jaké jsou její možné projevy. Proto je ústřední a nejobsáhlejší část práce tvořena pojednáním o několika teoriích, které můžeme považovat v této oblasti za základní.

Obětí násilí se může stát dnes a denně každý člověk. Ač jsou členové některých skupin náchylnější k tomu stát se recipienty projevů cizích agresivních tendencí – díky své sociální pozici, rizikovému zaměstnání, příslušnosti k některému hnutí, pro určité fyzické či psychologické odlišnosti od většinové populace, pro své chování či jednání (Spurný, 1996) – ať už se nacházíme v roli pozorovatele, oběti či dokonce pachatele, agrese je problém, který se citlivě dotýká každého z nás. Lepší porozumění tomu, co nás k agresi vede, se snaží zprostředkovat poslední kapitola pojednávající o faktorech, které jsou pro vznik a rozvoj agrese zásadní.

Vzhledem k rozsahu práce jsem upřednostnila téma agrese, přičemž násilí se zde věnuji jen poměrně stručně. Domnívám se, že je nutné se přednostně věnovat teorii a až po pochopení této se vydat směrem do oblasti aplikace, kde se můžeme setkat s tématem násilí v mnohem větší míře. V důsledku toho jsem se vědomě rozhodla tuto práci zaměřit převážně směrem teoretickým.

2. Co je to AGRESE

Agrese – *aggression* - (z lat. *ad-gredior*, přistoupit blízko, napadnout), termín, který dávno zobecněl v běžné řeči, je pojmem spadajícím zejména do sféry aplikované sociální psychologie. Mnozí autoři definic se shodují ponejvíce na tom, že agresi je třeba vidět jako komplex destruktivního *chování*, které je *cíleno* na způsobení újmy jiné osobě, na její *záměrné poškození*, přičemž už nezáleží tolik na tom, zda se jedná o útok fyzický, verbální či symbolický. Z hlediska deskripce agrese je podstatnější *úmysl*, cílesměrnost. Někteří psychologové poukazují na to, že ne každé záměrné ublížení musí být nutně agresi – vezměme si například bolest způsobující zákrok zubního lékaře. V takových případech je nutné pohlížet na problematiku rozpoznání agrese v širším kontextu a zaměřit se na *nadřazené úmysly* toho, kdo takový zásah do fyzického prostoru jedince provádí (Lovaš, 2008). Dentistovým záměrem není násilné narušení práv svého pacienta, naopak, cílem jeho chování je pomoc.

S agresi, kterou jsme si definovali jako určitý typ *chování*, úzce souvisejí pojmy *agresivita*, *násilí*, *asertivita* a *hostilita*.

Agresivitou (*aggressiveness*) nejčastěji rozumíme *tendenci* k agresivnímu chování a její vyjadřování. Bývá vnímána jako osobnostní predispozice, která se může, avšak nemusí, v jistých situacích projevit.

V mnoha pracích (zejména v behavioristické tradici) dochází k zaměňování významu pojmů agrese a **násilí** (*violence*), se kterým se setkáváme zejména v praktických aplikacích (př. mediální nebo domácí násilí). Bývá vysvětlováno jako jeden z projevů agresivity v chování, jako jedna z forem agrese; na stejnou úroveň můžeme postavit například šikanování, obtěžování aj. Klinicky orientované směry psychologie a psychoanalýza chápou násilí jako extrémní formu agrese.

Dnes velmi frekventovaným pojmem je **asertivita** (*assertiveness*), schopnost prosazení svých názorů a práv při dosahování cílů. Objevuje se také názor, že se jedná o snahu získat sociální dominanci a kontrolovat ostatní ve smyslu jejich chování, jednání a názorů.

U osoby, která komplexně vyjadřuje negativní vztah k ostatním lidem, hodnotí je velmi kriticky a staví se k nim nepřátelsky, můžeme hovořit o **hostilitě** (*hostility*). Pokud definujeme agresi jako chování a agresivitu jako tendenci, pak hostilitu můžeme považovat za celkový *postoj*. Může a nemusí být příčinou agrese, stejně tak i složkou agresivity. (Lovaš, 2008, Čermák, 1998)

V dílech sociálních psychologů se setkáváme s dělením **agrese** na nejhrubší rovině z hlediska *formy* a *příčin*. Formálně můžeme rozlišit 3 bipolární dimenze agrese: **přímá – nepřímá, fyzická – verbální, aktivní – pasivní**. Kombinací získáme 8 možných forem:

- 1. *fyzická aktivní přímá* (např. vražda)
- 2. *fyzická aktivní nepřímá* (př. poškození cizího vlastnictví)
- 3. *fyzická pasivní přímá* (př. úmyslně zpomalený výkon)
- 4. *fyzická pasivní nepřímá* (př. snaha o zpomalení cizího výkonu)
- 5. *verbální aktivní přímá* (př. vyhrožování)
- 6. *verbální aktivní nepřímá* (př. šíření pomluv s cílem někomu ublížit)
- 7. *verbální pasivní přímá* (př. nereagování na něčí otázky)
- 8. *verbální pasivní nepřímá* (př. nezabránění šíření pomluv)

Do kategorie nepřímé verbální agrese patří tzv. *symbolická agrese*, kterou někdy vyjadřují básníci, spisovatelé, muzikanti a jiní umělci ve svých dílech. (Čermák, 1998)

Z hlediska povahy příčin rozlišujeme agresi **afektivní** a **instrumentální**. *Afektivní* (také *reaktivní, emocionální*) agrese je umístována do souvislosti s hněvem, zlostí, hostilitou. Nebývá předem plánována a svému původci se jeví jako nutnost reagovat na *averzivní podnět*, který u něj vyvolal odpor, prudkou impulsivní reakci. Agresor se cítí být k afektivně agresivnímu činu “vyprovokován”. Kromě fyzického útoku často dochází i k aktivaci hlasových projevů. Jak uvádí Čermák: „*Většina neuroanatomických drah souvisejících s tímto druhem agrese je v blízkosti spinothalamického traktu, což může být vysvětlením spjatosti afektivní agrese s odpovědí organismu na bolest.*” (1998, s. 11)

Instrumentální (proaktivní) agrese je spíše prostředkem k dosažení nějakého cíle. Může se objevit, pokud je nějaký typ agrese odměněn (posílen) úspěchem, není však vyvolána “provokací” ani zlostí. Často se například můžeme stát svědky jejich projevů mezi

hráči při sledování sportovních přenosů.

Mezi další typy agrese se řadí **tyranizování, šikanování** a jim podobné formy dlouhodobého opakovaného ubližování, kterými se v teoretické i aplikované podobě (násilí ve školách, domácí násilí, stalking aj.) dnes zabývá mnoho badatelů.

3. TEORIE AGRESE

V této části práce, kterou považuji za ústřední, bych ráda popsala principy několika základních teorií, které se vyjadřují ke vzniku agrese, k jejímu působení a k jejím dopadům. Výčet má daleko k úplnosti, avšak po porovnání několika pramenů jsem došla k závěru, že o nejpodstatnějších názorech na agresi pojednávají a největší posun v dosavadním chápání diskutované problematiky přinesly :

- neoinstinkvistické teorie agrese
- teorie frustrace – agrese
- kognitivně asociační teorie agrese
- teorie agrese vycházející ze sociálního učení
- teorie transferu excitace

3.1 NEOINSTINKTIVISTICKÉ TEORIE AGRESE

Instinkvistické a neoinstinkvistické práce původně vycházejí z evoluční teorie Charlese Darwina. O pudech hovořili William **James** a William **McDougall**, kteří je rozlišili podle toho, jakým způsobem motivují chování. Zejména McDougallovy poznatky o pudech později propojily učení raných instinktivistů s myšlenkami Sigmunda Freuda. McDougall nepovažoval pud za čistě poháněcí mechanismus, ale spíše kladl důraz na vliv prožitků a kultury, ve které se jedinec nachází, na jádro pudu, kterým pro něj byly sklony a touhy. Ústředním prvkem, který byl společný starším i novějším teoriím, však byla známá mechanisticko-hydraulická koncepce pudového modelu. McDougall ji vysvětloval připodobněním ke komoře, která po naplnění plynem (energií) přeteče – vrata se uvolní. Podobné analogie využíval Freud ve své teorii libida a také další neoinstinktivista, Konrad Lorenz, který hovořil o energii v plynném skupenství, která je neustále přepouštěna mezi nádobami, z nichž se může uvolňovat pouze v průběhu nějaké aktivity ventilem ve dně.

Odreagování této energie může proběhnout kýženým způsobem vedoucím k naplnění původního cíle, pokud však k tomuto ideálnímu řešení nedojde, bude se energie nutně vybíjet náhražkovou cestou. (Fromm, 1997)

Sigmund **Freud** se zpočátku zaměřil na shrnutí všech pudů vymezených McDougalem do dvou kategorií – *pudu pohlavního (libido)* a *pudu sebezáchovy*. V této etapě svého bádání se pojmu agrese věnoval jen velmi okrajově, změna však přišla s novou dichotomií, když přerozdělil síly ovládající člověka na *pud života (eros)* a *pud smrti (thanatos)*. Právě pud smrti je energií, která může mít dvě směrnice. Je-li cílena do vlastního organismu, usiluje o sebezničení, nebo – pokud je namířena navenek – je jejím zájmem ničení jiných organismů. Dojde-li ke spojení thanatu s pohlavním pudem, bude se jejich společný výsledek projevovat opět podle trajektorie pudu smrti buďto v masochismu (dovnitř) či v sadismu (navenek). Ač je podle Freuda možno sílu thanatu redukovat, v zásadě bytost nemá možnost se ze své pudovosti vyvázat. Jak interpretuje Fromm, „... člověk je ovládán impulsy k ničení buď sama sebe, nebo druhých, a tomuto tragickému osudu se nemůže příliš bránit. Z toho plyne, že z hlediska teorie pudu smrti není agresivita reakcí na určité podráždění, ale je trvale působící silou, zakořeněnou v samotném lidském organismu.” (1997, s. 29) Freud se pokoušel o aplikaci této teorie na všechny živé bytosti, stejným způsobem vysvětloval agresivní tendence v chování zvířat. Zejména domněnka o sebezničujících sklonech u subhumánních živočichů však byla přijata velmi kriticky.

Pro etologa **Lorenze** není agrese prvotní reakcí na podněty z vnějšku, ale spíše hereditárně daným vnitřním stavem organismu, který vede k opakovanému nahromadění energie, která hledá způsob, jak se uvolnit. Lorenz se domnívá, že toto platí pro všechny živočichy a dodává, že člověk ani ostatní zvířata nemusejí pasivně čekat, až se objeví vhodný podnět pro vybití akumulované energie, naopak takové podněty mohou vyhledávat či sami vytvářet. Tento jev autor označuje termínem “*apetenční chování*” (Lorenz, 1963, s. 52). Pokud však podmínky neumožňují nalezení či vytvoření takového podnětu, dojde nakonec nutně k “výbuchu” shromážděné agresivní energie, a to většinou nežádoucím

způsobem. Opět si můžeme představit hydraulický mechanismus, analogii, kterou využívali instinktivisté na základě podobnosti hromadění agresivní energie v organismu a stoupání tlaku vody či páry v uzavřené nádobě. Na bázi tohoto modelu autor vysvětluje kruté chování člověka (př. vraždy aj.) jako určité “exploze”. Tento model Lorenz aplikuje na vysvětlení fenoménu polární psychózy (*expedičního šílenství*), která se vyskytuje zejména v méně početných skupinách mužů, kteří na sobě určitým způsobem závisejí a zároveň je jim znemožněno se stýkat se členy skupiny cizí. „... nahromadění agrese se stává tím nebezpečnějším, čím lépe se členové skupiny navzájem znají, rozumějí si a mají se rádi. V takové situaci – jak mohu potvrdit z vlastní zkušenosti – podléhají všechny podněty, jež vyvolávají agresi a vnitrodruhové bojovné chování, extrémnímu snížení svých prahových hodnot. Subjektivně se to projevuje tím, že člověk reaguje na malé bezvýznamné projevy svých nejlepších přátel – na to, jak si odkašlávají nebo smrkají – s takovou intenzitou, jako kdyby právě dostal facku od opilého hrubce.” (Lorenz, 1992, s. 54) Autor varuje, že pokud taková akumulovaná agresivní energie nebude vybita neškodným náhražkovým způsobem („roztřískat na kusy nějaký nepříliš drahý, ale pokud možná velký rámus dělající předmět” s. 55), může následný do okolí směřovaný agresivní projev nabýt tragických rozměrů (hovoří dokonce o možnosti vraždy společníka).

Důležitým momentem Lorenzovy teorie je *ochranná funkce agresivního instinktu* v životě jedince. Etolog Lorenz usuzoval, že agrese je pro subhumánní živočichy mechanismem napomáhajícím přežití. Díky intraspecifické agresi totiž dochází k usnadnění přežití druhu jako celku – jedinci se rozptýlí po celém území, což vede ke zvýšení pravděpodobnosti výběru lepšího sexuálního partnera. Agresivní projevy, evolučně původně vyvolávané s cílem usmrtit, se navíc v průběhu vývoje přetavily v druhově specifické symbolické a rituální chování (hrozby), a jako takové si zachovaly účinnost a přitom nepoškozují příslušníky vlastního druhu.

Samotnému autorovi se tato teorie zdála obtížně aplikovatelná na vysvětlení lidské agresivity, která se proměnila v nesmyslnou hrozbu a nemá už v zájmu přežití žádný význam. Lorenz hovoří o počátcích druhu *Homo sapiens*, kdy přestalo být nezbytné bránit se různým nebezpečím a kdy podle něj nastala nutnost vnitrodruhové selekce pomocí válek zneprátelených kmenů o potravu a životní prostor. Tyto Lorenzovy myšlenky, které přesahují rámec oboru, ve kterém se dobře orientoval – etologie, byly kvitovány

nesouhlasem nejen antropologů a historiků. Hustota osídlení byla totiž v mladší době kamenné natolik nízká, že kmeny zatím neměly zásadní důvod spolu začít bojovat. Navíc agresivita se dá jen stěží považovat za evoluční benefit. Lorenz k potvrzení svých myšlenek převzal staré Hobbesovo klišé o boji coby součásti lidské přirozenosti, avšak „... *pokud má mít určitá vlastnost selektivní výhodu, pak musí umožňovat zvýšenou produkci plodných potomků nositele příslušné vlastnosti. Agresivní jedinci však snáze přicházejí o život, a tak je pochybné, zda by se výskyt tohoto rysu zvyšoval selekcí. Ve skutečnosti by mělo vybějení těchto jedinců vést k negativní selekci.*” (Fromm, 1997, s. 32)

Shrneme-li jeho úvahy na téma funkce agrese, Lorenz nepovažuje intraspecifickou agresi za něco odsouzeníhodného, jak vyplývá již z názvu jeho knihy *Takzvané zlo* (1963, česky 1992), domnívá se, že jejím původním účelem je udržení druhu.

3.2 TEORIE FRUSTRACE – AGRESE

V roce 1939 byla výzkumníky Yaleské univerzity publikována kniha *Frustration and Aggression*. Její hlavní autoři (Neil **Miller**, John **Dollard**, Leonard **Doob**, O. H. **Mowrer** a Robert **Sears**) v ní vyjadřují v zásadě behavioristickou tezi, že agrese je vždy důsledkem nějaké frustrace a přítomnost frustrace nutně vede ke vzniku agrese. Nerozlišují přitom, zda se jedná o agresi instrumentální či afektivní. Tyto dva názory byly postupně napadány mnohými odpůrci teorie, až došlo k tomu, že sám **Miller** se rozhodl v roce 1941 zmírnit vyznění druhé části tvrzení:

„ *In order to avoid any further confusion it seems advisable to rephrase this statement, changing it to one which conveys a truer impression of the authors' ideas. The objectionable phrase is the last half of the proposition: "that the occurrence of aggression always presupposes the existence of frustration and, contrariwise, that the existence of frustration always leads to some form of aggression." ... The second half of the statement, namely, the assertion "that the existence of frustration always leads to some form of aggression" is unfortunate from two points of view. In the first place it suggests, though it by no means logically demands, that frustration has no consequences other than aggression. ... A second objection to the assertion in question is that it fails to distinguish between instigation to aggression and the actual occurrence of aggression. Thus it omits the possibility that other responses may be dominant and inhibit the occurrence of acts*

of aggression.” (Miller, 1941, s. 337-338)

Poté, co autoři uznali, že existence frustrace může vést i k jiným důsledkům než jen k rozpoutání agrese, nebyli už ochotni ustoupit z názoru, že agrese může vznikat i z jiné příčiny. Dnes již víme, že taková domněnka je poněkud neúplná a ve své nekompromisnosti jaksí omezená. Podle mnoha ostatních autorů není úloha frustrace při vzniku agrese vůbec tak zásadní, záleží spíše na jiných faktorech vystupujících po jejím boku – například na charakteru daného člověka, který „... určuje především to, co ho frustruje, a v druhé řadě intenzitu, s jakou bude na frustraci reagovat.” (Fromm, 1997, s. 78) Byly také vzneseny námitky, že frustrace nutně nemusí vyvolávat agresi vůbec, přičemž uznáním tohoto názoru by se zákonitě negovaly souhrnně obě části původní výpovědi Dollarda.

Vzhledem k mnohým nejasnostem, které se vyskytly zejména díky nepřesně vymezenému pojmosloví, a to ponejvíce ohledně chápání výrazu *frustrace*, Leonard **Berkowitz** navrhl reformulaci původní Dollardovy hypotézy. V této nové práci (***Frustration-Aggression Hypothesis: Examination and Reformulation***) víceméně souhlasí s původní tezí Yaleských badatelů, avšak doplňuje ji o důležité informace: „*Although I have argued for the essential validity of the core proposition in the Dollard et al. analysis, I have also offered a major modification to this formulation: Frustrations are aversive events and generate aggressive inclinations only to the extent that they produce **negative affect**. An **unanticipated failure** to obtain an attractive goal is more unpleasant than an expected failure, and it is the greater displeasure in the former case that gives rise to the stronger instigation to aggression. Similarly, the thwarted persons' appraisals and attributions presumably determine how bad they feel at not getting what they had wanted so that **they are most aggressively inclined when they experience strong negative affect***” (Berkowitz, 1989, s. 71)

3.3 KOGNITIVNÍ NEOASOCIAČNÍ TEORIE

Teorie vlastní již zmíněnému **Leonardu Berkowitzovi** dále rozvíjí jeho názory o **vlivu averzivních událostí** (například, avšak nikoliv výlučně, frustrace) **na zvýšení pravděpodobnosti vzniku agrese**. Negativní afekt, který byl navozen na jejich základě, ústí ve vyvolání kognitivních, fyziologických a jiných procesů, které se asociačně pojí

s tendencemi jednak uniknout (rudimentární pocit strachu) a jednak bojovat (zlost). Dohromady se pak tyto agresivní myšlenky, emoce a tendence **uchovávají v paměti** a jsou znovu vybavovány při následující averzivní zkušenosti. (Lovaš, 2008)

3.4 AGRESE V TEORII SOCIÁLNÍHO UČENÍ

Modely, kterým jsme se věnovali doposud, předpokládaly větší či menší míru účasti biologických (vrozených) faktorů při vzniku agrese. Ta však, jak dokazuje zejména **Albert Bandura**, může být rovněž **naučeným sociálním chováním**. Na základě své teorie sociálního učení autor uvádí, že agresi je možné podnítit vlivem jednoduchého **instrumentálního učení**, jehož základem je **pozitivní posílení**. Důležitým zdrojem utváření dětského chování je navíc **imitace dospělých**, kteří jsou dítěti modelem. Takový pozorovaný vzorec chování, pokud se zakóduje do dětské paměti, se později bude projevovat, naskytne-li se k tomu vhodná příležitost.

Významnou součástí učení se nápodobou je výsledek pozorovaného chování. Je-li modelová osoba za skutek odsouzena, je-li v závěru nebezpečný či dokonce následuje-li trest, nemusí dítě převzít tento druh chování. Je-li však evidentní, že důsledkem je prospěch, znamená to další motivaci. (Lovaš, 2008) Zajímavé však je, že za jistých podmínek nemá trest významnější vliv na inhibici agrese – a může ji dokonce posilovat. Dítě, které je trestáno za nežádoucí chování, považuje trestajícího za jakési ztělesnění úspěchu a opět se může pokoušet jeho chování napodobovat. *„Opravdu se ve výzkumech ukazuje, že děti fyzicky trestané se mezi sebou více bijí. Může to ovšem být i naopak, děti porušují často pravidla, a proto jsou rodiči trestáni. Může jít o cirkulaci nebo – jak Bandura říká - o reciproční determinismus: špatně se chovající děti jsou rodiči trestány, pak napodobují chování svých rodičů, opět jsou trestány atd.“* (Čermák, 1998, s. 54)

S největší pravděpodobností budou děti napodobovat modely, které se zdají být sociálně kompetentní, intelektuálně a technicky zdatné, oplývající určitou mocí a nacházejí se na vyšší pozici ve skupinové hierarchii. Podstatnou roli však hrají nejen osobnostní, ale i situační faktory – dostane-li se jedinec do situace, která je podobná té, v níž probíhalo sociální učení agrese, vypluje snáze na povrch kognitivní asociace, kterou si dítě vytvořilo

pozorováním dospělého modelu. „*When aggression is rewarded in certain contexts but not in others, the level of aggressive responding can be altered simply by changing the contextual events that signal probable outcomes.*” (Bandura, 1977, s. 63)

Bandura v roce 1961 provedl pozoruhodný experiment *Transmission of Aggression Through Imitation of Aggressive Models* (přezdívaný také *Experiment Bobo*), který zkoumal vliv pozorovaného agresivního chování na pozdější výskyt podobných projevů u dětí v nových podmínkách bez přítomnosti modelu. Zde Bandura shrnul dosavadní poznatky o učení nápodobou, hlavně však doplnil původní studie o dva nové prvky: jednak doložil, že je třeba, aby model předváděl neznámé druhy chování, které se mají od něj děti učit, jednak také experimentálně zdokumentoval pohlavní příslušnost nápodoby agrese, již označil za vysoce maskulinní behaviorální charakteristiku.

Základní soubor 72 chlapců a dívek v průměrném věku 59 měsíců byl rozdělen do osmi experimentálních skupin po šesti dětech a kontrolní skupiny, zahrnující 24 dětí. Polovina experimentálních skupin později pozorovala agresivní chování, druhá polovina naopak chování neagresivní. Navíc polovina experimentálních skupin v agresivních i neagresivních podmínkách sledovala coby model mužského figuranta, druhá polovina ženu. Kontrolní skupina neprošla žádnou expozicí před tím, než si začala hrát. Projevy dětské agrese, a to imitované i neimitované, a také jejich neagresivních projevů, byly zaznamenány individuálně na čtyřech pětibodových škálách.

Během samotného experimentu byly skupiny dětí usazeny kolem stolu a byla jim rozdána barevná bramborová razítka, která měla zaměstnat jejich pozornost, aby jen prvoplánově nesledovaly figuranta, a také aby vyvíjely manuální činnost a neodbíhaly si bezprostředně hrát. Do místnosti pak byl experimentátorem přiveden model ženského či mužského pohlaví, který zacházel s hračkami ve vymezeném koutě agresivním nebo neagresivním způsobem po dobu deseti minut. Agresivní způsob hraní však nezahrnoval běžné praktiky, které by děti mohly již znát, naopak, skládal se z postupů velmi netradičních – sezení na nafukovací panence zvané Bobo a bití jejího nosu, úder Boba dřevěnou palicí, různé pohazování a kopání. Tyto sekvence agresivních aktů byly vždy doplněny ještě o agresi verbální – předem připravené výkřiky jako „*Sraž ho k zemi!*”

a „Kopni ho!” (které se dětem z agresivní experimentální skupiny později překvapivě doslovně vybavovaly).

Po skončení pozorování modelované činnosti byla každá experimentální skupina ještě vystavena indukované frustraci, která měla za cíl zejména vyloučit efekt, kdy expozice agrese u pozorovatele bezprostředně inhibuje jeho vlastní agresivní projevy. Tato situace byla aranžována odepřením pokračování v manipulaci s atraktivními hračkami a následné příslibení těchto jině skupině chlapců a dívek.

Nyní mohl proběhnout vlastní test opožděné imitace. V jiné místnosti na probandy čekaly hračky, z nichž některé by se daly označit jako “klidové” a jiné jako “použitelné pro agresivní hru”. Děti v této místnosti strávily 20 minut, zatímco jejich aktivity byly pozorovány a hodnoceny skrze jednostranné zrcadlo dvěma nezávislými pozorovateli.

Výsledky tohoto výzkumného projektu signifikantně potvrdily předpoklad, že představení agresivních způsobů chování modelem u dětí zvyšuje pravděpodobnost jejich vlastního agresivního chování. „*Subjects in the aggression condition reproduced a good deal of physical and verbal aggressive behavior resembling that of the models, and their mean scores differed markedly from those of subjects in the nonaggressive and control groups who exhibited virtually no imitative aggression.*” (Bandura, 1961, s. 577)

Nadto bylo prokázáno, že děti v agresivních podmínkách vykazovaly ve zvýšené míře nejen způsoby, které byly imitací dříve pozorovaného, ale i nové, individuálně originální formy agresivního chování. Imitace se také ukázala být odlišně ovlivněna pohlavím modelu i probandů – chlapci vykazovali více agrese, pokud dříve observovali chování mužského figuranta, u dívek nebyl pozorován signifikantní rozdíl.

Freudova *identifikace s agresorem* je Bandurou považována za nejpravděpodobnější z možných vysvětlení tohoto fenoménu, kdy se jedinec raději transformuje z pozice příjemce agrese do role jejího původce či činitele prostřednictvím nápodoby chování modelového agresora, přičemž podstatou je zmírnění úzkosti z nastalého zážitku násilí. (Bandura, Ross, Ross, 1961)

Domnívám se, že výzkumné nálezy a to zejména ty, které se týkaly nápodoby neagresivního chování, by mohly mít významné implikace zejména v oblasti výchovy a vzdělávání.

Bandura aplikoval své poznatky o sociálním učení také do sféry výzkumu vlivu mediálního násilí (zejména v televizi a ve filmech) na agresivní chování diváků (např. Bandura, Ross, Ross, 1963), bohužel však rozsah této práce neumožňuje výčet všech jeho zajímavých nálezů a experimentů na toto téma.

3.5 TEORIE TRANSFERU EXCITACE

Poslední samostatnou teorií agrese, o které se chci na tomto místě zmínit, je **Zillmannova** teorie tranferu excitace. Jedná se o rozpracování původní domněnky, že zvýšená úroveň aktivace (*arousal*) stupňuje pravděpodobnost vzniku agresivní odezvy. Ve svých experimentech (Zillmann & Sapolsky, 1977) dosáhl nejvyšší úrovně fyziologického arousalu u pozorované skupiny mužů, kterým byl promítnut snímek s erotickým obsahem. Tento jev vysvětluje tvrzením, že excitace, produkovaná sledováním filmu, byla chybně interpretována jako vztek. Tak dává autor do souvislosti agrese a erotiku. Avšak také pozorování násilí, a to nejen mediálního, ale i reálně probíhajícího, provokuje vysokou úroveň fyzického nabuzení. V jiném výzkumu (1972) Zillmann ukázal, že arousal může být evokován také fyzickou činností – zde například usilovnou jízdou na cyklistickém trenažéru - s následnou provokací osobou experimentátora, nebo nárůstem teploty v místnosti.

Zdá se, že k transferu excitace dochází zejména díky jisté setrvačnosti arousalu, který ještě dlouho po ukončení situace, ve které byl indukován, “dobíhá”. Jak shrnuje Čermák: *„Jestliže jsou dvě události vyvolávající excitaci od sebe časově odděleny, pak část arousalu, který byl vyvolán první událostí, se může přenést (transferovat) do druhé události a doplnit arousal způsobený druhou událostí. Pokud je druhá událost jedincem vztažena k vzniklému emocionálnímu stavu, pak by se emoce měla zesílit infuzí dodatkového nabuzení (arousal).”* (1998, s. 36)

Není bez zajímavosti, že v souvislosti s teorií přenosu excitace byl také vysloven předpoklad, že současná nebývale vysoká úroveň agresivity může souviset s celkovým zrychlením životního tempa ve společnosti, které s sebou přináší díky větší hustotě osídlení

a sdružování obrovského počtu lidí na jednom místě také zvýšení hluku.

3.6 INTEGRACE TEORIÍ

V současné době, kdy se projevují integrativní tendence ve většině psychologických směrů, nezůstává pozadu ani ta větev sociální psychologie, která se věnuje zkoumání agrese. Novodobí badatelé (zejména **Anderson, Geen**) se pokoušejí o nalezení toho, co různorodé teorie spojuje, o jistou kompatibilitu namísto dlouhotrvající rivality. Snaží se využít základní myšlenky tezí, o kterých jsem v této kapitole referovala, a mnoha jejich reinterpetací.

Tímto způsobem uvažování se vyznačuje například i **Frommova** práce *Autonomie lidské destruktivity*, ve které se autor detailně věnuje nejen agresi samotné (kterou pracovně dělí na benigní, maligní a zhoubnou), ale i přidruženým tématům jako je sadismus, nekrofilie, pomstychtivost, agresivita v primitivních kulturách, konflikt aj. (Fromm, 1997)

Z hlediska individuálních obranných strategií se jeví jako nejvýhodnější vnímat agresi jako souhrnně vrozený, ale zejména sociálně formovaný způsob obrany. (Spurný, 1996)

Za jednu ze zásadních premis se nyní považuje myšlenka, že „*k agresi dochází tehdy, když je určitým podnětům vystavena osoba, která je určitým způsobem naladěná, resp. má určité predispozice konat agresivně*”. (Lovaš, 2008, s. 273)

V návaznosti na předchozí myšlenku považuji za podstatné se ještě alespoň stručně zmínit o faktorech, které mohou přispět ke vzniku agrese, či jej přímo podnítit.

4. FAKTORY AGRESIVNÍHO CHOVÁNÍ

Jak bylo mnohými řečeno, pro vznik agresivního behaviorálního projevu jsou klíčové jak vnější podněty, tak i osobnostní a biologické predispozice jedince. Nejzásadnější *osobnostní faktory* výskytu agresivního chování jsou vlastně již jmenovány na různých místech kapitoly věnující se teoriím agrese. Souhrnně se jedná o **arousal**, **zlostné tendence** a **hněv**, ale i celou skupinu dalších zejména **negativních emocí** (strach, hněv, závist, žárlivost,...) společně s komplexními intelektovými, morálními, volními aj. charakteristikami jedince.

Není možné popřít ani *biologickou podmíněnost agresivního chování*. Je totiž zřejmé, že na facilitaci agresivního chování mají zásadní podíl dvě **oblasti mozku**. Struktury, které mají za úkol u zvířat řízení predátorství, mateřské a obranné agrese a boj mezi samci, obsahují i u jedinců lidského druhu centra, která nesou zodpovědnost za různé typy agrese. Ta je možno najít jak v mozkové kůře, tak i v podkoří. **Limbický systém**, který zahrnuje struktury ovlivňující obecně emoce a pudy, se skládá z několika propojených center, z nichž pro vztah k agresi jsou nejvýznamnější **amygdala** (jejímž projevem je facilitace agresivní reakce, čehož se využívá např. při léčbě agresivních výbuchů u epilepsie) a **hippocampus** (inhibice). **Frontální oblasti cerebrálního kortexu** (kůra mozková) jsou spojeny s kognitivními funkcemi řídicími učení, rozhodování aj. a jejich poškození vede k nadměrně citlivému vnímání irelevantních podnětů z okolí, na které pak v případech, kdy je navíc narušena schopnost anticipace následků, jedinec bude reagovat impulsivní agresi. Všeobecně se pak potvrdilo, že pro osoby s organickým poškozením mozku je náročnější kontrolovat své agresivní projevy. Autoři se však zatím raději zdržují kladení přímé souvislosti mezi poškozením mozku a agresi. (Čermák, 1998)

Cerebrální dysfunkce je stále považována spíše za rizikový faktor, který agresivní projevy může podpořit, stejně tak jako chromozomální poruchy a celý **neurochemický systém organismu**, kam se vedle neurotransmiterů řadí také **hormony**. Zejména testosteron se ukázal být významným činitelem některých druhů agrese, úspěšnost terapie agresivního chování kastrací však nebyla prokázána. Můžeme proto předpokládat, že testosteron je spíše

dispozice posilující agresi, která by nastala v menší míře i bez jeho přítomnosti, ta sama o sobě však k vyvolání agresivní reakce nestačí, je třeba zajistit současný výskyt jiných podnětů, jejichž přesná povaha není známá. Na bázi hormonů se zkoumala také souvislost mezi PMS a agresi, přičemž bylo například zjištěno, že 49 % žen spáchalo jistý kriminální čin právě v době těsně před menstruací. Jako problematický se však jeví fakt, že se během menstruačního cyklu odehrává v organismu velké množství chemických změn, které zahrnují i některé nesexuální hormony, neurotransmitery a jiné látky. Zvýšená iritabilita, kterou ženy s PMS obvykle pravidelně trpí, také napomáhá domněnkám o větší pravděpodobnosti agrese. (Čermák, 1998)

Do kategorie biologické determinace jistě spadá i otázka **dědičnosti**. Výzkumy porovnávací monozygotní a dizygotní dvojčata prokázaly, že agresivita se řadí mezi přinejmenším částečně vrozené tendence, pomineme-li nežádoucí proměnné, které do metody porovnávání dvojčat vždy nutně vstupují (stejně prostředí, tendence vychovatelů k totožnému zacházení stejně či podobně vypadajících dětí aj.). Předpokládám, že s dědičností souvisejí také genetická onemocnění, jejichž možným následkem jsou změny psychických funkcí člověka. Jsou jimi například nádorová onemocnění mozku a různá dědičná psychosomatická onemocnění.

Mezi **činitele ovlivňující kontrolu agresivního chování** patří látky rozpuštěné v krvi, jejichž přítomnost může mít význam pro detekci zvýšeně agresivních projevů. Upozadíme-li hladinu cukru, jejíž snížení se může rovněž demonstrovat zvýšenou *iritabilitou* a z ní vyplývající agresivitou, máme zde na mysli zejména **alkohol** a jiné drogy, které samy o sobě nejsou zřejmě primární biochemickou příčinou agrese, utlumují ovšem u jedince *schopnost kontroly* nad sebou samým – a to také v rámci inhibice agresivního chování. Nesmíme však opomíjet hlavně otázku osobní citlivosti na danou látku, s čímž souvisí, že se účinek intoxikace většinou projevuje s individuální příznačností, ztráta zábran jím způsobená nemusí vždy nutně vést k agresivnímu chování. Zdá se spíše, že například pod vlivem alkoholu se agresivně chovají lidé, kteří mají k takovému behaviorálnímu stylu predispozice.

Na druhou stranu musíme vzít také v úvahu fakt, že časté požívání nadměrného množství alkoholu může způsobit nějaký druh somatického či nervového poškození, které pak může mít za následek obecně zvýšenou agresivitu. (Lovaš, 2008)

Z ostatních drog ještě zmiňme **amfetamin** a **kokain**, které pravděpodobně v nízkých dávkách facilitují a ve vyšších inhibují agresivní projevy; **kofein**, který je dáván do spojitosti s hyperiritabilitou, která může k agresi vést, spíše než přímo s jejími projevy; **nikotin** má spíše tlumivý účinek, ne však jeho deficit, který v extrémní verzi může provokovat nepřátelské reakce vůči okolí. Sporné je také hodnocení efektu **THC** na agresi, zatím se však badatelé přiklánějí k názoru, že k růstu agrese dochází jen za splnění některých specifických podmínek (např. přidružená spánková deprivace). V současné době se stále testují léky na bázi THC, které by mohly přispět ke snížení agrese.

Jednoznačnější je situace u **anabolických steroidů**, jejichž užívání bylo zejména u mužů jasně experimentálně spojeno s výskytem agrese manického či psychotického charakteru. Jejich dlouhodobé užívání však vedlo spíše ke snížení hladiny testosteronů v těle (viz výše).

Dokonce větší vliv na růst agrese než alkohol je předpokládán u **inhalátů** – výparů lepidel, barev, benzínu aj. Také nadužívaná **anxiolytika** a **sedativa** způsobují značnou ztrátu kontroly s nejistými důsledky. (Čermák, 1998)

Neschopnost plného řízení svého chování souvisí také s jevem **deindividuace**, kdy se člověk cítí být natolik součástí nějakého společenství, že je přesvědčen o tom, že není identifikovatelný jako jedinec. Projevy agrese spojené s tímto fenoménem nebývají jen povahy fyzického napadení, ale mohou se týkat třeba i nabádání k sebevraždě. (Lovaš, 2008)

Mezi další faktory agrese se obvykle řadí činitele **situační**. Uvádí se, že většina projevů agrese je provokována změnami v prostředí. (Lovaš, 2008) Ty podněty, které společně s jistými osobnostními predispozicemi mají schopnost navodit diskomfort, označujeme jako *averzivní podněty*. Mohou se vyskytovat v podobě averzivních podmínek

(např. útok, frustrace), podmínek provokujících negativní naladění a afekt (stres, nepohoda) a aktivizujících podnětů (př. sport). Zdá se, že agrese je nejspolehlivěji vyprovokovatelná přímým útokem, fyzickým i verbálním, a to mnohem jistěji než zážitkem frustrace. Zajímavostí je, že reakce na útok se sama o sobě za atak nepovažuje: „*Tento pohled na odvetnou agresi v intencích primitivní spravedlnosti lze označit jako princip odplaty.*” (Lovaš, 2008, s. 274)

Faktory sociálního prostředí mohou být vnímány z hlediska celé kultury a společnosti, ve které se jedinec nachází, ale také mnoha malých sociálních skupin, s nimiž je nějakou formou spojen, přičemž dominantní roli hraje klasická sociálně psychologická triáda rodina – škola – zaměstnání. Do této kategorie také spadají problémy, s nimiž se z oblasti agrese nejčastěji setkáváme v praxi – domácí a mediální násilí, šikana apod., jimiž se taky ve značné míře zabývá dnešní věda.

5. ZÁVĚR

Téma agrese vždy bylo a jak se zdá, i vždy bude, aktuální. Díky mnoha badatelům, kteří se jím teoreticky zabývali, však nyní máme možnost lépe porozumět, proč tomu tak je. Domnívám se, že toto pochopení je prvním krokem na cestě k eliminaci jejich nežádoucích projevů v dnešní společnosti.

Rozsah této práce mě bohužel donutil vybírat z velkého množství alternativ, přičemž jsem se rozhodla pokusit se pro začátek uspořádat zejména teorie, které se k tématu agrese a násilí vyjadřovaly a dodnes nám pomáhají se s agresí rozumově vyrovnat a pokoušet se o její minimalizaci.

Kdybych měla možnost se v některé další práci do této nesmírně obsáhlé a zajímavé oblasti vrátit, ráda bych například vymezila profil potenciálního agresora a propojila teorie zde popsané s dnešním náhledem na aplikované problémy související s agresí, jako je šikana, domácí a mediální násilí, sexuální násilí nebo například novodobý fenomén stalkingu.

6. NÁSILÍ

Po obsáhlém pojednání na téma agrese, věnujme se v závěrečné kapitole násilí, které je různými autory pojímáno z odlišných úhlů. Jedním z převládajících je pohled na násilí jako subkategorii agrese, která se pak vysvětluje jako záměrná snaha o ublížení. Jiní autoři však tuto hierarchii nepovažují za výstižnou a dbají na důrazné odlišení obou pojmů, kdy agrese je motivačním činitelem a násilí jedním z jejích projevů v lidském chování.

Vymezme si tedy nejprve na profil potenciálního násilníka a následně se zastavme u jednoho z nejfrekventovanějších druhů násilí - sexuálního, a u jedné z bohužel velmi častých forem násilného chování, šikany.

6.1 POTENCIÁLNÍ NÁSILNÍK

Existuje cosi jako predispozice k agresi? Závisí plný rozvoj násilného chování spíše na vlivech situačních či osobnostních? Lze na pozadí každé agresivní reakce spatřovat výraznější agresivní tendenci?

Odlišme pro začátek jasně náchylnost k agresi u reprezentanta většinové, psychickými patologiemi nestižené populace od násilného chování zacházejícího do takového extrému, kdy již překračuje jak svou kvalitou, tak i kvantitou všechny únosné meze.

Zdá se, že existuje jistá kategorie vlastností, jejichž – ať už selektivní či absolutní - “vlastnictví” člověka předurčuje chovat se násilněji než ostatní v dané společnosti.

L. Berkowitz (1994, dle Čermák, 1999) vymezil dva typy agresorů.

Emocionálně reaktivní násilník je kategorie zahrnující valnou většinu agresorů. Jejich typickými vlastnostmi jsou *“prchlivost, snadná vznětlivost či výbušnost a rychlý přechod k impulsivní reakci při poměrně slabém vnějším nebo vnitřním podnětu”*. Jsou to lidé snadno vyprovokovatelní, iritabilní, kteří se agrese chápou jako nástroje své emocionální vznětlivosti spíše než jako prostředku k dosahování cílů. Berkowitz se také zmiňuje o extrémních formách násilí (vraždy) v souvislosti s tímto typem agresora, kterého

by pak nazýval reaktivním násilníkem se slabou kontrolou agresivních impulsů. Předkládá zajímavou myšlenku, že *“... prvky situace mají pro takové násilníky význam spouštěcího klíče, například indiferentní chování oběti je interpretováno jako nepřátelské. Vyvolává emocionální reakce, tj. zvýšení hladiny excitace, je snadné a je téměř nemožné dostat tuto reakci pod kontrolu, a ovládnout či potlačit tak související chování, když už se jednou spustilo.”* (1994, dle Čermák, 1999, s. 70)

Naopak **instrumentální násilník** typicky vyvíjí násilí ve snaze dosáhnout určitého cíle, uspokojit svou potřebu něčeho. Příkladem může být tyran, který šikanuje svou oběť, u nichž se obecně může hovořit o uspokojování potřeby moci, nadvlády nad někým, překvapivý emoční chlad (více k šikaně viz kap. 6.3) Tyto rysy byly pozorovány taktéž u antisociálních osobností, které se následkem posilování zmíněných tendencí uzavírají do bludného kruhu sebenaplňujícího se proroctví. *“A potom opravdu musí čelit agresí a být připraveni na odplatu. Ve skutečnosti ji neustále předjímají, jsou trvale agresivně naladěni a jejich agresivní bdělost nemůže být nikdy ztišena.”* (Čermák, 1999, s. 71)

Násilníci, kteří **nadměrně kontrolují své agresivní tendence**, mohou dle Čermáka být obecně nebezpečnější než ti, kteří jim čas od času nechají volný průběh. U těchto osob se totiž agresivní impulsy hromadí, zatímco jsou v očích veřejnosti nezřídka považováni za slušné a mírné. Pod vlivem jistých okolností však u nich dojde k explozi dlouhodobě nepřírozeně akumulovaných agresivních pohnutek a často pak dochází ke spáchání extrémně ničujícího činu. Poté, co šokují své okolí naprosto neočekávaným aktem, se opět vrací do své ulity pasivních projevů.

Další skupinou agresorů jsou lidé, kteří **mají potěšení z krutosti**, kterou vykonávají na druhých. Tento druh agresivních tendencí se odlišuje od sadismu i psychopatie, neboť v době realizace dochází spíše k nesexuálnímu vzrušení, které je stupňováno brutalitou činu.

Psychopatické osobnosti bývaly dříve označovány diagnózou *morální šílenství* (Prichard) a později *psychopatická inferiorita* (Koch), průlomem k lepšímu pochopení

psychogenní podstaty této poruchy bylo její označení za *sociopatii* (Birnbaum), přičemž za její příčinu byly označeny deficity získané sociálním učením v průběhu vývoje (Čermák, s. 73). Mnoho odborníků považovalo za jeden z výrazných symptomů násilnické sklony, které vždy souvisely zejména s nedostatkem empatie, tendencemi manipulovat s ostatními, slabou vědomou kontrolou chování, neakceptováním odpovědnosti za vlastní činy a mezi dalšími jistě i prokazatelně zvýšenou impulsivitou. Výzkumně byla také ověřena hypotéza, že se rysy psychopatické osobnosti sdružují ve dvou skupinách, z nichž jednu můžeme s Meloyem nazvat agresivním narcismem a druhou jako faktor antisociálního chování, kterého narozdíl od první zmíněné kategorie ubývá s věkem.

V jiných zajímavých výzkumech (Hare, McPherson, Meloy, Williamson, Wong a další) bylo díky porovnání kriminálních záznamů osob psychopatických (1) a neppsychopatických (2) zjištěno, že v první skupině došlo přes větší četnost násilných přeapadení a vloupání k signifikantně menšímu počtu vražd. Výzkumníci to vysvětlují na základě rozdílné motivace v obou skupinách – neppsychopatické osoby jednaly spíše v silném afektu či podníceni jinou negativní emoci, zatímco motivem psychopatických probandů byl ponejvíce zisk. Za nejzajímavější a praktickou informaci z těchto výzkumů vyplývající však považuji související fakt vztahu agresora a oběti - *“obětmi neppsychopatických jedinců byly zpravidla ženy z kruhu členů blízké či širší rodiny nebo přátelé, psychopati si vybírali jako oběti většinou neznámé muže”*. (Čermák, s. 76) Berkowitz předpokládá, že pro dokreslení celkového obrazu psychopatického jedince je třeba doplnit nedostačivou sebekontrolu. Podle Maloye jsou psychopati predisponováni k tzv. predátorskému typu násilí (viz dříve).

Ráda bych ještě jmenovala **Tochovu deskriptivní typologii agresorů**, k níž se dopracoval pozorováním vězňů (mužů i žen) a rozhovory s nimi. Vymezil těchto 6 typů:

- násilníci posilující svůj sebeobraz
- násilníci ochraňující svůj sebeobraz
- násilníci shovívaví k sobě
- násilníci bránící svoji pověst
- tyrani a sadisté

- násilníci nastavení na sebeobranu.

Domnívám se, že tato typologie může nalézt praktické uplatnění v případech reálného aktu napadení, přičemž budeme-li schopni násilníka alespoň v hrubých rysech zařadit, může nám to pomoci ve volbě behaviorálních strategií.

Ukazuje se, že také jiné osobnostní typologie hledaly vztah k násilným projevům. **Osobnostní typ A** nejen, že podléhá velkému množství stresu a tlaku, ale zdá se, že je i více konfliktní a násilný. Rovněž v charakteristice místa kontroly (Rotter) je **internalista** tím hněvivějším, hostilnějším a potažmo i instrumentálně agresivnějším. Znamější je fakt, že agrese a její prostředky se zřejmě liší podle věku a pohlaví. Zajímavá Larsenova studie však doložila, že pokud situační podmínky přispívají k eliminaci následného pocitu viny (který je možná za běžných podmínek pro ženy jakýmsi brzdícím mechanismem), ženy jsou ve stupni násilné činnosti rovny mužům. (Čermák, s. 79)

6.2 Sexuální násilí

“Za sexuální násilí se obvykle považuje sexuální napadení s pokusem o znásilnění, znásilnění dokonané a sexuální obtěžování.” (Čermák, s. 110)

Podle Tedeschiho a Felsona má každý muž určitý repertoár chování, který zahrnuje nenásilné, ale i násilné prostředky k dosažení sexuálního uspokojení. Obě formy však mohou být přítomny nezávisle na sobě, tzn. že v reálném chování konkrétního muže se násilí nikdy projevit nemusí, u jiného je však preferovaným prostředkem dosažení uspokojení.

Zdá se, že sexuální násilí je téměř výhradní doménou mužů, což vyplývá ze statistických údajů o pouhém 1% ženských pachatelek v tomto oboru. Jedním z pravděpodobných výkladů tohoto faktu by mohly podle sociobiologů být rozdíly v sexuální vzrušivosti. Zatímco mužská sexualita bývá označována jako orientovaná na tělo, ženská pak více jako zaměřená na osobu.

Zajímavá zjištění přinesla také studie Barberova (1969), který oproti očekávání doložil, že jakkoliv by laik předpokládal, že možnost využívání služeb nevěstinců sníží počet znásilnění, četnost dokonaných znásilnění byla v jeho bezprostředním okolí trojnásobně vyšší.

Akty sexuálního násilí mohou mít kromě podtextu sexuálního i rozměr sociálně-sexuální. (Čermák, s. 112) Snaha o dominanci, nabytí kontroly, obnovení nadřazené pozice a další důvody mohou vést ke snaze vynutit si sexuální styk. Existuje mnoho teorií, které se pokoušejí objasnit motivy, které stojí za pohnutkami takového agresora. Některé se soustředí na odhalení jeho hostilního vztahu k vlastní matce či jiné dobře známé ženě, jiní badatelé se domnívají, že muži trpí obecným pocitem ukřivdění vůči ženskému “druhu”. Jen asi 4-6% mužů odsouzených za znásilnění je motivováno vlastním sexuálním vzrušením plynoucím z aktu konaného násilí. Mocenské motivy se nakonec nejspíš ukazují být nejfrekventovanějším výkladem.

Renfrew vyvodil čtyři typy sexuálních agresorů:

- sadista nenávidějící ženy
- sociopat
- sexuální deviant
- sociálně zanedbaný násilník. (Čermák, s. 121)

Mnoho autorů se zmiňuje také o tom druhu znásilnění, při kterém se oběť cítila ke styku dotlačena, ne však současně nutně ohrožena. Zásadní otázkou je zde stanovení hranice únosnosti, která může být velice ošidná. Ze striktního úhlu tohoto pohledu by mohl být v zásadě každý houževnatější pokus o svádění označen za znásilnění.

Je ještě třeba se zamyslet nad vzájemným vztahem sexuálního násilí a pornografie, ať už jejich námětů či samotné “výroby”, a nad tím, zda sledování filmů s takovou tematikou může ovlivnit způsob momentálně preferovaného sexuálního ukojení, či zda naopak jejich shlédnutí může ve své podstatě terapeuticky fungovat jako prostředek uspokojení sám o sobě.

6.3 Zamyšlení nad šikanou

Slovo *šikana* pochází z francouzského výrazu *chicane* pronásledování, sužování, obtěžování, týrání apod. V našich podmínkách se pojem nejprve používal ve smyslu ponižování, zneužívání a týrání nováčků v armádě, posléze se jeho význam přenesl z vojenského prostředí do vězeňských cel, ubytoven učňů a internátů, načež se bohužel usídlil ve školách a jak se zdá, coby fenomén stále nabývá na síle. (Říčan, s. 25)

Ač by práce sepsané o šikaně mohly vydat na mnoho obsažných knih, nezdá se, že by v praxi problémů ubývalo. V závislosti na situaci a osobnosti obětního beránka se zážitek šikany se může stát jeho celoživotním traumatem, zejména proto, že zřídka patří mezi druhy násilí v poměru “jeden na jednoho”. Fakt, že se celá, zejména v útlém věku tak významná sociální skupina, kterou je v důsledku celá třída (někdy bohužel dokonce i s některými učiteli), obrátí zády k jedinému člověku (už vyloučení z kolektivu samo o sobě je aktem nepřímého násilí, viz dříve) nebo mu dokonce soustavně ubližuje, je nepopíratelně nechtěným zavazadlem, které si s sebou dítě – člověk ponese dál do života.

Psychologové, pedagogové a další odborníci se soustavně snaží vymezit profil oběti, profil ústředního agresora a dalších postav tohoto každodenního dramatu, avšak jakoby se přitom tak trochu zapomínalo na souvztažnost celého soukolí, fungování třídní dynamiky obecně. Situace se často “prakticky” řeší přesunem oběti do jiné třídy, školy, odstěhováním, avšak téměř stejně tak často pak dochází k opakování celého hororu, jen v trochu jiných kulisách.

Domnívám se, že nejužitečnějším postupem pro rodiče, učitele, ale i zainteresované spolužáky je poučit se na stránkách odborných a prakticky zaměřených příruček, ale nejpozději hned poté zavřít knihu, otevřít oči a sledovat, co se odehrává v okolí - a v případě potřeby neváhat zasáhnout. Vždyť škola má být místem, kde je dítěti garantována bezpečnost, a ne denodenní stres provázený počínajícími žaludečními neurózami od momentu, kdy ráno zazvoní budík.

7. ZÁVĚR

V této závěrečné kapitole práce o agresi a násilí jsme se dozvěděli něco více o osobnosti násilníka, vymezili jsme jeho charakteristiky a hrubou typologii podle více autorů a seznámili se s výsledky výzkumů věnujících se porozumění příčinám a kontextům násilného chování. Zabývali jsme se také souhrnně oblastí sexuálního násilí a v závěrečné části práce předkládám stručné zamyšlení nad problematikou jedné z forem násilného chování, šikanou.

Vím, že zbývá mnoho oblastí, jichž jsem se v této práci nestihla ani letmo dotknout – domácí a mediální násilí aj. V rámci sběru materiálů k sepsání této práce mi však byla dána možnost seznámit se s nejrůznějšími prameny a tak za největší přínos svého konání považuji ten osobní, kdy jsem si prohloubila znalost dané problematiky.

Domnívám se, že násilí (jako součást života každého člověka) je oblast, ve které může alespoň základní teoretická orientace být skutečně životně důležitá.

LITERATURA

- **BANDURA, A., ROSS, D., ROSS, S.A.** *Transmission of aggression through imitation of aggressive models*. The Journal of Abnormal and Social Psychology [online]. 1961, vol. 63(3), iss. Nov [cit. 2009-10-10], s. 575-582. ISSN 0096-851X .
- **BANDURA, A., ROSS, D., ROSS, S.A.** *Imitation of film-mediated aggressive models*. The Journal of Abnormal and Social Psychology [online]. 1963, vol. 66(1), iss. Jan [cit. 2009-10-10], s. 3-11. ISSN 0096-851X.
- **BANDURA, A.** *Social Learning Theory*. [s.l.] : [s.n.], 1977. 248 s. ISBN 0-13-816744-3.
- **BANDURA, A., WALTERS, R.H.** *Social Learning and Personality Development*. 1st edition. [s.l.] : Holt, Rinehart and Winston Inc., 1963. 329 s. ISBN 63-17966-2171403.
- **BERKOWITZ, L.** *Frustration-Aggression Hypothesis: Examination and Reformulation*. Psychological Bulletin [online]. 1989, vol. 106, iss. 1 [cit. 2009-10-10], s. 59-73. ISSN 00332909.
- **ČERMÁK, I.** *Lidská agrese a její souvislosti*. 1. vyd. Žďár nad Sázavou : Fakta, 1990. 204 s. ISBN 80-902614-1-8.
- **FROMM, E.** *Anatomie lidské destruktivity : Můžeme ovlivnit její podstatu a následky?*. Bedřich Placák. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1997. 520 s. Psychologie P; sv. 7. ISBN 80-7106-232-4.
- **HOLLITSCHER, W.** *Lidská agresivita v dílech Marxe, Freuda a Lorenze*. František Čížek. 1. Auflage. Praha : Nakladatelství Svoboda, 1975. 142 s. ISBN 25-164-75.
- *Human Aggression : Naturalistic Approaches*. Archer, J., Browne, K.. 1st edition. London : Routledge, 1989. 284 s. ISBN 0-425-030366.
- **LORENZ, K.** *Takzvané zlo*. Alena Veselovská. 1. vyd. Praha : Mladá fronta, 1992. 240 s. Kolumbus; sv. 126. ISBN 80-204-0264-0.

- **LOVAŠ, Ladislav.** *Agrese.* In SLAMĚNÍK, I., VÝROST, J. Sociální psychologie. 2. přepracované a rozšířené vyd. Praha : Grada, 2008. Část III. Jedinec v interakci. s. 267-283. ISBN 978-80-247-1428-8.
- **LOVAŠ, Ladislav.** *Sociálna psychológia násilia.* In SLAMĚNÍK, I., VÝROST, J. Aplikovaná sociální psychologie II. 1. vyd. Praha : Grada, 2001. s. 171-189. ISBN 80-247-0042-5.
- **MILLER, N.A., et al.** *The Frustration-Aggression Hypothesis.* Psychological Reviews [online]. 1941, vol. 48(4), issue Jul [cit. 2009-10-10], s. 337-342. ISSN 1939-1471.
- **SPURNÝ, J.** *Psychologie násilí : o psychologické podstatě násilí, jeho projevech a způsobech psychologické obrany proti němu.* 1. vyd. Praha : Eurounion, 1996. 134 s. ISBN 80-85858-30-4.
- **ZILLMANN, D., SAPOLSKY, B.S.** *What mediates the effects of mild erotica on annoyance and hostile behavior in males?.* Journal of Personality and Social Psychology [online]. 1977, vol. 35(8), iss. Aug [cit. 2009-10-10], s. 587-596. ISSN 1939-1315.